

DOI 10.32405/2522-9931-2018-6(35)-9-21
УДК 159.923.2:364-051

Балахтар Валентина Візиторівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки та соціальної роботи
Чернівецького національного університету
ім. Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6343-2888>
v.balakhtar@chnu.edu.ua

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БАЗОВИХ ПЕРЕКОНАНЬ ФАХІВЦІВ З СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У КОНТЕКСТІ ЇХ ПРОФЕСІЙНО- ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Анотація. У статті висвітлено соціально-психологічні особливості базових переконань фахівців з соціальної роботи на різних стадіях професійно-особистісного становлення. Наведено результати емпіричного дослідження ставлення фахівців до себе та навколишнього світу. Виявлено високий рівень самоконтролю та переконань щодо власної цінності, здатності управляти подіями у майже половини досліджуваних. Констатовано розвинуті базові переконання щодо особистісної безпеки, психічної стабільності, успішності у повсякденному житті у фахівців з соціальної роботи. Встановлено статистично значущі відмінності щодо базових переконань фахівців на різних стадіях професійного становлення, залежно від статі: більш високий позитивний профіль базових переконань щодо власної цінності, здатності управляти подіями та везіння працівників виявлено у жінок, але показник переконань щодо контрольованості та справедливості подій загалом знижується у жінок, порівняно з чоловіками; базові переконання щодо загального ставлення до прихильності навколишнього світу упродовж професійно-особистісного становлення показало позитивну тенденцію до зростання у представників чоловічої і жіночої статей.

Ключові слова: фахівець із соціальної роботи; ставлення; соціально-психологічні особливості; базові переконання; стадії професійного становлення.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Професійно-особистісне становлення фахівців у сфері соціальної роботи як професійної діяльності, спрямованої на соціальну

допомогу людині в період особистісних і соціальних негараздів, є складним, тривалим і суперечливим. Це зумовлено потребою суспільства у всебічно освічених та розвинутих соціальних працівниках, здатних бути конкурентоспроможними на сучасному ринку праці, успішно вирішувати соціальні проблеми, надавати особистісно орієнтовану допомогу людям, спираючись на майстерність спілкування і співробітництва з різними категоріями населення, прагнути досягнути цілісного розвитку особистості та діяльності, набути професіоналізму, майстерності, оскільки найбільшою цінністю нинішнього суспільства є людина, її сутність, індивідуальні особливості [1, с. 266–267]. Багатофункціональність соціальної роботи зумовлює потребу у різноманітності соціальних ролей фахівця. Зокрема соціальний працівник виступає:

- як управлінець, наділений владою, що керує колективом людей;
- як лідер, спроможний вести за собою підлеглих, завдяки власному авторитетові, високому професіоналізму, позитивним емоціям;
- як людина з розвинутими комунікативними здібностями, здатна встановлювати контакти з партнерами і владою, успішно переборювати внутрішні і зовнішні конфлікти;
- як людина, наділена стратегічним мисленням, здатна формувати цілі, основні види діяльності, визначати союзників і супротивників, власні переваги та напрям їх використання;
- як новатор, що розуміє роль науки в сучасних умовах, уміє оцінити і без зволікання впровадити у виробництво той або інший винахід чи раціоналізаторську пропозицію;
- як людина з високим рівнем культури, чесна, рішуча за характером і водночас розважлива, терпима;
- як вихователь, що володіє високими моральними якостями, спроможний формувати колектив і спрямовувати його розвиток, визначати організаційну культуру організації [2, с. 252], [3].

Специфіка соціальної роботи потребує фахівців, в яких сформовано знання, уміння і навички в галузі аналізу соціальної політики, посередницької діяльності між суспільством, соціальною групою, сім'єю та індивідом. Крім того, соціальний працівник повинен мати відповідну професійну підготовку щодо надання соціальної допомоги, вирішення різних соціальних проблем, використовуючи особисту ініціативу, власну працю та наявні ресурси, сприяти пошуку та розвитку ресурсів кожної людини з метою задоволення індивідуальних, групових, національних потреб, реалізації соціальної справедливості у суспільстві. Тому актуальним є дослідження соціально-психологічних особливостей базових переконань фахівців з соціальної роботи на різних стадіях професійно-особистісного становлення, зокрема щодо пізнання причинно-наслідкових зв'язків, які покладено в основу

керування подіями власного життя, пошуку способів реалізації визначених цілей, наявності у себе сили для їх реалізації, упевненості у перспективності обраного життєвого і професійного шляху та прихильності навколишнього світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз соціально-психологічних досліджень у цій галузі є досить різноманітним. Визначено проблеми формування особистості фахівця, розвитку його професійної самосвідомості (Л. Долинська, І. Дубровіна, С. Максименко, Н. Чепелева та ін.); особливості професійної підготовки (О. Бондарчук, І. Зимня, О. Овчарук, Л. Сердюк, Ю. Швалб та ін.); загальнотеоретичні та концептуально-методологічні засади соціальної роботи (В. Бочарова, І. Зверева, М. Євтух, А. Капська, М. Лукашевич, І. Мигович, Л. Міщик, М. Фірсов та ін.); соціально-психологічні та соціально-педагогічні аспекти соціальної роботи (О. Безпалько, Г. Бевз, Б. Вульфова, М. Галагузова, Л. Міщик, А. Мудрик, О. Петровський, Б. Шапіро та ін.); теоретико-методичні та практичні основи підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи (В. Андрущенко, О. Безпалько, З. Бондаренко, Р. Вайнола, Ю. Галагузова, В. Киричук, Т. Семигіна, С. Толстоухова, Д. Фельдштейн та ін.); психологічні особливості формування творчої особистості (О. Ігнатович, О. Кульчицька, В. Моляко, М. Нечаєв, В. Роменець та ін.). Водночас проблема дослідження психологічних особливостей базових переконань професійно-особистісного становлення фахівців, зокрема з соціальної роботи, попри її актуальність, не виступала предметом спеціального розгляду.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Мета статті – розкрити соціально-психологічні особливості базових переконань фахівців із соціальної роботи, емпірично дослідити їхні переконання на різних стадіях особистісно-професійного становлення.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Професійне становлення фахівця можливе лише за умови його активної участі в цьому процесі, використання власного потенціалу, мотивації, що забезпечуватиме формування готовності до самовдосконалення і самореалізації у професійній діяльності. Зокрема, Е. Зеєр звертає увагу на успішність особистісно-професійного становлення, що передбачає різні рівні активності фахівця: 1) вищий рівень (коли професійна діяльність приносить радість творчості, свідчить про наявність творчого потенціалу); 2) виконавчий рівень – коли фахівець є «споживачем культури», технічним виконавцем, при цьому копіює взірці поведінки з інших працівників. Справжнього, вищого рівня професіоналізму фахівець соціальної роботи набуває завдяки співвідношенню творчості (новатора,

винахідника) і майстерності в гармонійній взаємодії з професією [5]. Майстерність є засобом самореалізації творчих задумів особистості у своїй справі. Як зазначав К. Платонов, майстерність – це властивість особистості, придбана з досвідом, як вищий рівень професійних умінь у певній сфері, досягнутий на основі гнучких навичок і творчого підходу [6].

Важливу роль у становленні особистості фахівця соціальної роботи відіграють структурні компоненти професійної компетентності, а саме: мотиваційний (психологічна готовність до професійної діяльності); ціннісно-смысловий (спрямованість, ціннісні орієнтації, смисли); когнітивно-професійний (загальна культура, письменність, професійна освіченість); дієво-професійний (робота з різними категоріями населення на різних соціальних рівнях, робота з інформацією, досягнення ефективних результатів тощо); аутопсихологічний (особистісна і професійна рефлексія); регулятивний (емоційно-вольова саморегуляція) [7]. Формування системи професійно-значущих (когнітивних), ціннісно-смыслових, мотиваційних, рефлексивних та особистісних компонентів залежить від базових переконань соціального працівника, його переконання про те, що у світі більше добра, ніж зла; думок про світ, сповнений сенсу, в якому події відбуваються не випадково, а закономірно; упевненості у власній цінності свого «Я».

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні брали участь 625 фахівців з соціальної роботи з різних регіонів України (майбутні фахівці, студенти ВНЗ та фахівці-практики з соціальних служб Департаменту соціального захисту населення, територіальних центрів соціального обслуговування, відділень Пенсійного фонду України тощо), які було розподілено за статтю (76,2% жінок і 23,8% чоловіків), за віком: 1) до 23 років (30,8%); 2) 23–30 років (14,9%); 3) 30–40 років (16,3%); 4) 40–50 років (11,1%); 5) 50–60 років (14,6%); 6) понад 60 років (11,6%).

Під час дослідження використовувалися такі методи: аналіз, узагальнення і систематизація соціально-психологічної, педагогічної та науково-методичної літератури у галузі освіти та соціальної роботи, методика Янова-Бульмана «Шкала базових переконань» [4]. Статистичне опрацювання даних і графічна презентація результатів здійснювалися за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 23.0).

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Особливості базових переконань професійно-особистісного становлення фахівців із соціальної роботи у ставленні до себе та

навколишнього світу нами було визначено за допомогою особистісного опитувальника «Шкали базових переконань» Р. Янов-Бульмана (табл.).

Як бачимо з таблиці, майже половина досліджуваних фахівців з соціальної роботи виявили високий рівень самоконтролю (44,3%). При цьому більша частина реципієнтів вірить у випадковість подій, що відбуваються (55,9% виявили середній і високий рівень переконань), переконані, що їм повезло (37,4%). Переконання щодо дії закону справедливості світу, віра в доброту людей, цінність власного «Я» показали низькі показники (11,8%, 26,1% і 21,4% відповідно).

Таблиця

Показники базових переконань фахівців з соціальної роботи

Показник	Рівень базових переконань (кількість досліджуваних у %)		
	низький	середній	високий
SC (самоконтроль)	27,8	27,8	44,3
R (випадковість)	44,2	15,4	40,5
L (везіння)	26,4	36,2	37,4
BW (прихильність світу)	36,8	32,0	31,2
C (контрольованість світу)	34,2	39,0	26,7
BP (доброта людей)	41,0	33,0	26,1
SW (цінність «Я»)	34,2	44,3	21,4
J (справедливість світу)	55,4	32,8	11,8
Переконання щодо власної цінності, здатності управління подіями та везіння	33,6	23,2	43,2
Загальне ставлення до прихильності навколишнього світу	31,0	33,6	35,4
Переконання щодо контрольованості та справедливості подій	32,6	43,8	23,5

Для фахівців більш характерним є середній вияв шкали «Цінність «Я», що свідчить про адекватну самооцінку і критичність щодо власної особистості. Водночас досліджувані продемонстрували високі показники за шкалою «Переконання щодо власної цінності, здатності управління подіями та везіння» і лише третина досліджуваних (33,6%) не вірить у власну цінність як професіонала, нездатна управляти подіями у цьому світі і не вірить у везіння, можливості зі свого боку в чомусь контролювати світ і справедливість у ньому.

Щодо загального ставлення до прихильності навколишнього світу, то досліджувані показали посередні показники. За шкалою «Переконання щодо контрольованості та справедливості подій» фахівці показали переконання, що світ наповнений смыслом. Звичайно, людям характерно вірити, що події відбуваються не випадково, а контролюються і

підкоряються законам справедливості. Ці три показники у сукупності висвітлюють здорове відчуття безпеки у фахівців і найбільш розвинуті базові переконання щодо особистісної безпеки, психічної стабільності та успішності у повсякденному житті.

Одержані нами результати узгоджуються з даними інших дослідників щодо рівня розвитку переконань у процесі професійно-особистісного становлення фахівців і можуть бути пояснені через особливості їх взаємодії, ціннісно-смысловий аспект, продуктивність професійної діяльності, особливості сприйняття власної психологічної захищеності, стійкості, упевненості тощо [О. Бондарчук [8], Л. Балабанова [9], Ю. Бреус, Н. Лебідь [10], М. Магомед-Еминов [11], І. Приходько [7], Д. Узнадзе [12], В. Чудновський [13], Т. Ексакусто [14], Н. Witkin [15] та ін.].

Крім того, встановлено статистично значущі відмінності щодо базових переконань фахівців із соціальної роботи, залежно від стадій професійного становлення і статі (рис. 1).

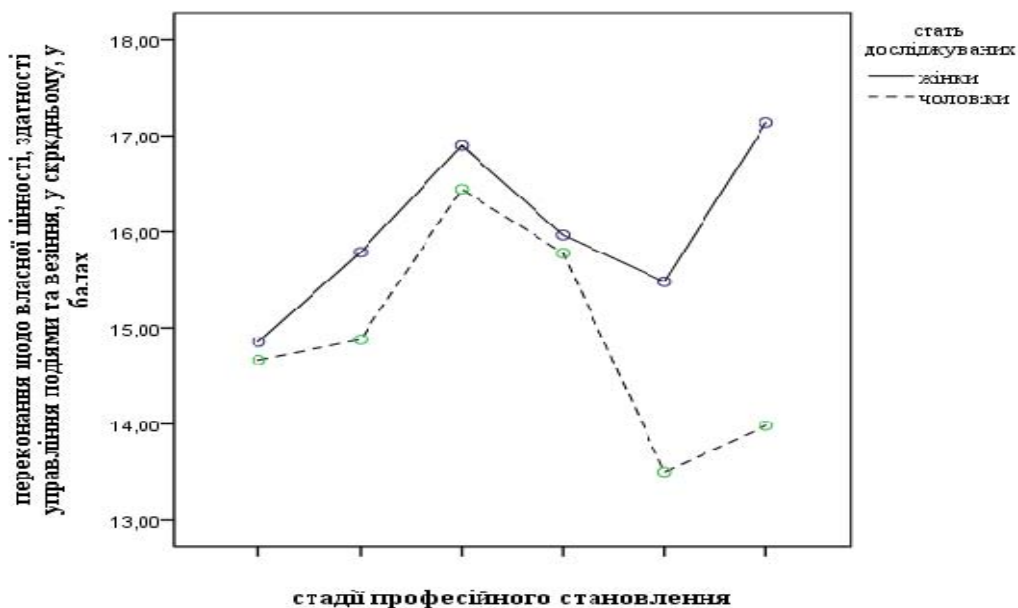

Рис. 1. Базові переконання щодо власної цінності, здатності управління подіями та везіння фахівців соціальної роботи, залежно від стадій професійного становлення, де:

1 – стадія самовизначення як фахівця; 2 – стадія самопроекування (життєконструювання) професійного шляху; 3 – саморегуляція у професійній діяльності; 4 – самоствердження та самовдосконалення у професійній діяльності; 5 – самореалізація фахівця як професіонала, досягнення «акме»; 6 – рефлексія професійного досвіду і самотворення смислу подальшого життєвого шляху

Як видно з рис. 1, вищий позитивний профіль базових переконань щодо власної цінності, здатності управляти подіями та везіння фахівців соціальної роботи, залежно від стадій професійного становлення, виявлено у жінок. При цьому показники вираженості самоконтролю, власної цінності «Я» та везіння є найвищими також у жінок (на стадіях саморегуляції у професійній діяльності та рефлексії професійного досвіду і самотворення смислу подальшого життєвого шляху у середньому 16,897 і 17,667 балів відповідно) ($p \leq 0,01$).

Щодо вираженості профілю цих показників у чоловіків, то найбільш низьким він є на стадії самореалізації фахівця як професіонала (у середньому 13,500), що свідчить про нехарактерність цього виду роботи для чоловіків ($p \leq 0,01$). Зважаючи на низький рівень контролю, неготовність брати на себе відповідальність, виявляти гнучкість у поведінці та діяльності особами чоловічої статі, маємо відсутність конкретних цілей, мети у роботі (ситуативний характер).

За результатами дисперсійного аналізу базових переконань щодо загального ставлення до свідомості світу, тобто контрольованості та справедливості подій на різних стадіях професійного становлення у фахівців соціальної роботи, то загалом показники знижуються у жінок ($p \leq 0,01$) (рис. 2).

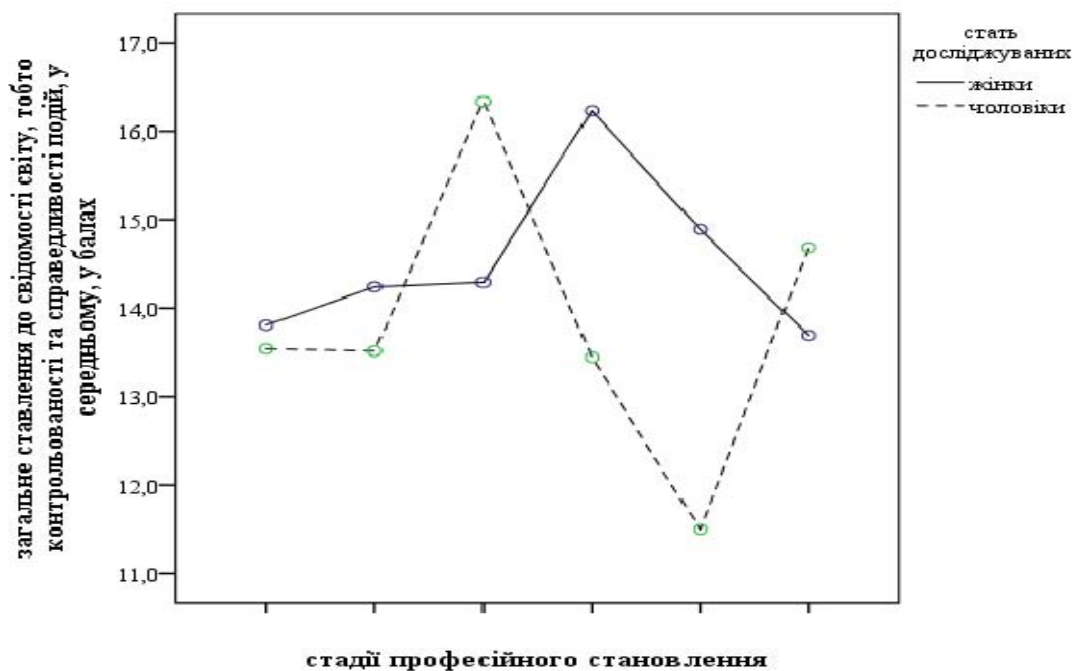

Рис. 2. Базові переконання щодо загального ставлення до свідомості світу, тобто контрольованості та справедливості подій фахівців соціальної роботи, залежно від стадій професійного становлення

Можна припустити, що фахівці зневірилися у собі, у справедливості влаштування світу, не довіряють оточуючим, невпевнені у власній

здатності вирішувати складні ситуації, брати на себе відповідальність за результат взаємодії з клієнтом, планування й реалізацію професійної діяльності тощо.

Дослідження базових переконань щодо загального ставлення до прихильності навколишнього світу упродовж професійно-особистісного становлення показало позитивну тенденцію до зростання ($p \leq 0,01$) (рис. 3). Як видно з рис. 3, загалом показник базових переконань щодо загального ставлення до прихильності навколишнього світу упродовж стадій професійно-особистісного становлення зростає як у чоловіків, так і в жінок ($p \leq 0,01$).

На нашу думку, ціннісно-смысловий аспект фахівців за цією шкалою свідчить про впевненість у прихильності навколишнього світу, його підконтрольність, переконаність у власній здатності будувати своє майбутнє життя і загалом моделювати процес професійного становлення відповідно до власних цінностей та уявлень про їх зміст.

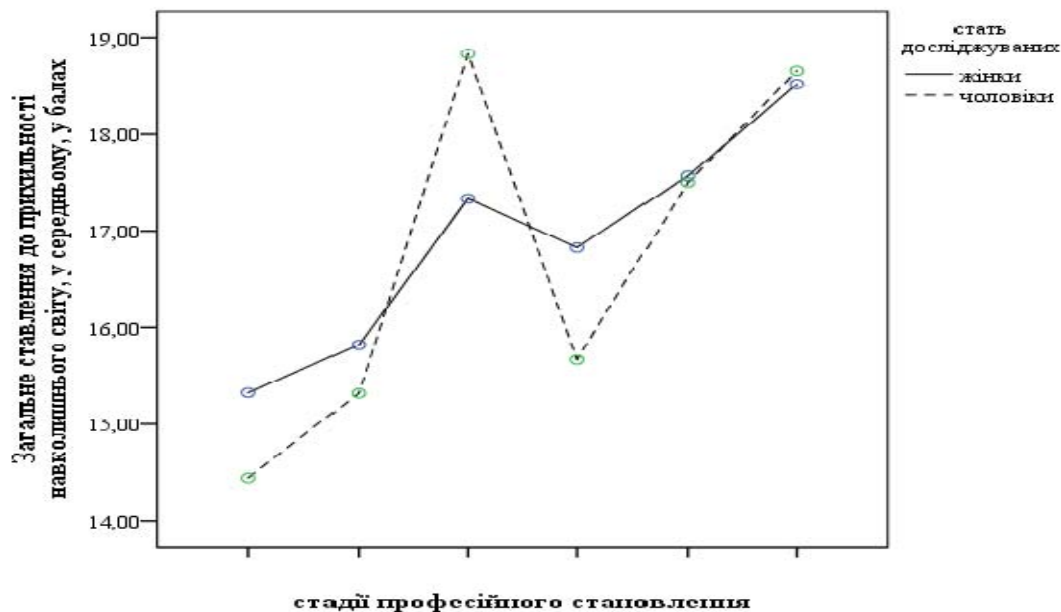

Рис. 3. Базові переконання щодо загального ставлення до прихильності навколишнього світу у фахівців соціальної роботи, залежно від стадій професійного становлення

Смисл фахівцям надають певні професійні й особистісні досягнення (статус, заслуги тощо), що характерно для осіб на більш пізніх стадіях професійного становлення.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проведений аналіз особливостей базових переконань становлення фахівців у сфері соціальної роботи виявив високий рівень самоконтролю у майже половини досліджуваних, переконання щодо власної цінності, здатності управляти подіями, розвинуті базові переконання щодо особистісної безпеки, психічної стабільності та успішності у повсякденному житті.

Встановлено статистично значущі відмінності щодо базових переконань фахівців із соціальної роботи, залежно від стадій професійного становлення і статі: більш високий позитивний профіль базових переконань щодо власної цінності, здатності управляти подіями та везіння фахівців соціальної роботи виявлено у жінок, але показник переконань щодо загального ставлення до свідомості світу, тобто контрольованості та справедливості подій, загалом знижується також у жінок, порівняно з чоловіками; базові переконання щодо загального ставлення до прихильності навколишнього світу упродовж професійно-особистісного становлення показало позитивну тенденцію до зростання і в жінок, і в чоловіків. Це обумовлює пізнання причинно-наслідкових зв'язків, покладених в основу керування подіями власного життя, пошуку способів реалізації власних цілей, наявності у себе сили для їх реалізації, упевненості у перспективності обраного життєвого шляху та прихильності навколишнього світу. Саме тому важливим є питання формування переконань фахівців із соціальної роботи у процесі професійно-особистісного становлення у ставленні до себе та навколишнього світу.

До перспектив подальшого дослідження належить обґрунтування і впровадження у професійну діяльність соціальних служб психологічних умов формування продуктивної і цілеспрямованої діяльності особистості фахівця з соціальної роботи щодо реалізації особистісного потенціалу на різних стадіях професійного становлення.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] В. Балахтар, «Комунікативна компетентність як складова професіоналізму фахівця соціальної роботи» на *Міжн. наук.-практ. конф. Якісна освіта в Україні: тенденції, проблеми, перспективи*. Чернівці, Україна, 2017, с. 266–267.
- [2] В. Балахтар, *Педагогіка і психологія у соціальній роботі*. Київ, Україна: Талком, 2017.
- [3] О. Баєва, «Менеджер – професія нашого часу» *Персонал Плюс*, № 32(284), 2008.

- [4] *Методика дослідження особливостей психологічної готовності керівників освітніх організацій до діяльності в умовах змін*, О. Бондарчук, Ред. Київ, Україна: Рукопис, 2014.
- [5] Э. Зеер, *Психология профессионального развития*. Москва, Россия: Академия, 2009.
- [6] К. Платонов, *Проблемы способностей*. Москва, Россия, 1972.
- [7] І. Приходько, *Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності*. Харків, Україна: Акад. ВВ МВС України, 2013.
- [8] О. Бондарчук, *Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності*. Київ, Україна: Науковий світ, 2008.
- [9] Л. Балабанова «Категорія норми у дослідженні та регулюванні функціональних станів людини», автореф. дис. д-ра наук. Київ, Україна, 2001.
- [10] Н. Лебідь, та Ю. Бреус «Базисні переконання як індивідуальний вектор цілеспрямованої активності особистості», *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, Вип. 5, 2013. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_5_40.
- [11] М. Магомед-Эминов «Деятельностно-смысловой подход к психологической трансформации личности», дисс. д-ра наук. Москва, Россия, 2009.
- [12] Д. Узнадзе, «Установка у человека. Проблема объективации», *Психология личности в трудах отечественных психологов*, с. 87–91, 2000.
- [13] В. Чудновский, *Становление личности и проблема смысла жизни: Избранные труды*. Москва, Россия: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та, 2006.
- [14] Т. Эксакусто, «Социально-психологическая безопасность: понятие, особенности, критерии оценки», на *научн.-практ. конф. Психология человека в современном мире*. Москва, Россия: Ин-т психологии РАН, 2009.
- [15] Н. Witkin *Psychological differentiation: studies of development*. N.Y., Erlbaum, 1974.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE BASIC TRANSFORMATIONS OF SOCIAL WORK PROFESSIONALS IN THE CONTEXT OF PROFESSIONAL-PERSONALIZED PROVISION

Valentyna Balakhtar,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Department of Pedagogy
and Social Work of the Yuriy Fedkovych
Chernivtsi National University,
Chernivtsi, Ukraine

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6343-2888>

v.balakhtar@chnu.edu.ua

Abstract. The article outlines the socio-psychological peculiarities of the basic beliefs of Social Work specialists at different stages of the professional and personal formation. The results of the empirical research of the specialists due to the attitude towards themselves and the surrounding world are presented. A high level of self-control has been found out in about half of the subjects and beliefs about their own values, the ability to manage the events. The established basic beliefs about personal safety, mental stability and success in everyday life of Social Work specialists have been stated. The statistically significant differences due to the basic specialists' beliefs depending on the stages of professional development and sex have been established: a higher positive profile of basic beliefs about their own values, the ability to manage the events and luck of the employees has been found out in female representatives, but the indicator of belief in the general attitude towards the world consciousness, that is, control and justice events, in general, declines in female representatives compared to male; basic beliefs about the general attitude towards the commitment of the outside world during the professional development of the person showed a positive tendency towards growth in male and female representatives.

Key words: social work specialist; attitude; socio-psychological peculiarities; basic beliefs; stages of professional formation.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ БАЗОВЫХ УБЕЖДЕНИЙ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ В КОНТЕКСТЕ ИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНОГО СТАНОВЛЕНИЯ

Балахтар Валентина Визиторовна,
кандидат педагогических наук,
доцент кафедры педагогики и социальной работы,
Черновицкого университета им. Юрия Федьковича,
г. Черновцы, Украина
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6343-2888>
v.balakhtar@chnu.edu.ua

Аннотация. В статье освещены социально-психологические особенности базовых убеждений специалистов по социальной работе на разных стадиях профессионально-личностного становления. Представлены результаты эмпирического исследования отношения специалистов к себе и окружающему миру. Выявлен высокий уровень самоконтроля и убеждений относительно собственной ценности, способности управлять событиями у почти половины испытуемых. Констатированы развитые базовые убеждения

относительно личной безопасности, психической стабильности, успешности в повседневной жизни у специалистов по социальной работе. Установлены статистически значимые различия по базовым убеждениям специалистов на разных стадиях профессионального становления, в зависимости от пола: более высокий положительный профиль базовых убеждений относительно собственной ценности, способности управлять событиями и везения работников выявлен у женщин. При этом показатель убеждений относительно общего отношения к сознанию мира, то есть контролируемости и справедливости событий, в целом, снижается у женщин, по сравнению с мужчинами; базовые убеждения относительно общего отношения к доброжелательности окружающего мира на протяжении профессионально-личностного становления демонстрируют положительную тенденцию к росту у представителей мужского и женского полов.

Ключевые слова: специалист по социальной работе; отношение; социально-психологические особенности; ценность; базовые убеждения; стадии профессионального становления.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] V. Balakhtar, «Komunikatyvna kompetentnist yak skladova profesionalizmu fakhivtsia sotsialnoi roboty» na Mizhn. nauk.-prakt. konf. Yakisna osvita v Ukraini: tendentsii, problemy, perspektyvy. Chernivtsi, Ukraina, 2017, s. 266–267.
- [2] V. Balakhtar, Pedagogika i psykholohiia u sotsialnii roboti. Kyiv, Ukraina: Talkom, 2017.
- [3] O. Baieva, «Menedzher – profesiia nashoho chasu» Personal Plus, № 32(284), 2008.
- [4] Metodyka doslidzhennia osoblyvostei psykholohichnoi hotovnosti kerivnykiv osvitnikh orhanizatsii do diialnosti v umovakh zmin, O. Bondarchuk, Red. Kyiv, Ukraina: Rukopys, 2014.
- [5] ЕН. Zeer, Psihologiya professional'nogo razvitiya. Moskva, Rossiya: Akademiya, 2009.
- [6] K. Platonov, Problemy sposobnostej. Moskva, Rossiya, 1972.
- [7] I. Prykhodko, Zasady psykholohichnoi bezpeky personalu ekstremalnykh vydiv diialnosti. Kharkiv, Ukraina: Akad. VV MVS Ukrainy, 2013.
- [8] O. Bondarchuk, Sotsialno-psykholohichni osnovy osobystisnoho rozvytku kerivnykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv u profesiinii diialnosti. Kyiv, Ukraina: Naukovyi svit, 2008.

- [9] L. Balabanova «Katehoriia normy u doslidzhenni ta rehuliuvani funktsionalnykh staniv liudyny», avtoref. dys. d-ra nauk. Kyiv, Ukraina, 2001.
- [10] N. Lebid, ta Yu. Breus «Bazysni perekonannia yak individualnyi vektor tsilespryamovanoi aktyvnosti osobystosti», Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Vyp. 5, 2013. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_5_40.
- [11] M. Magomed-EHminov «Deyatel'nostno-smyslovoj podhod k psihologicheskoy transformacii lichnosti», diss. d-ra nauk. Moskva, Rossiya, 2009.
- [12] D. Uznadze, «Ustanovka u cheloveka. Problema ob"ektivacii», Psihologiya lichnosti v trudah otechestvennykh psihologov, s. 87–91, 2000.
- [13] V. CHudnovskij, Stanovlenie lichnosti i problema smysla zhizni: Izbrannye trudy. Moskva, Rossiya: Izd-vo Mosk. psihologo-social'nogo in-ta, 2006.
- [14] T. EHksakusto, «Social'no-psihologicheskaya bezopasnost': ponyatie, osobennosti, kriterii ocenki», na nauchn.-prakt. konf. Psihologiya cheloveka v sovremennom mire. Moskva, Rossiya: In-t psihologii RAN, 2009.
- [15] H. Witkin Psychological differentiation: studies of development. N.Y., Erlbaum, 1974.